

**ÀFRICA,
EL CONTINENT MALTRACTAT**

**Guerra, espoliació i intervenció
internacional a l'Àfrica negra**

Òscar Mateos

1. INTRODUCCIÓ
2. LES ARRELS DEL CONTINENT: ESCLAVATGE, COLONIALISME I INDEPENDÈNCIA
3. ELS CONFLICTES ARMATS CONTEMPORANIS AL'ÀFRICA SUBSAHARIANA
4. NOU HUMANITARISME I INTERVENCIÓ INTERNACIONAL A ÀFRICA
5. CONCLUSIONS

Òscar Mateos Martín, és llicenciat en ciències polítiques per la Universitat Autònoma de Barcelona i membre del Centre Cristianisme i Justícia. Actualment és investigador de *l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)*.

L'autor vol agrair l'ajut rebut del Centre Borja de Sant Cugat (Barcelona), dels investigadors de l'Escola de Cultura de Pau de la UAB, com són: Josep Mª Royo, Jordi Urgell i María Villellas, i de Lucas Wainer, per l'edició del mapa.

Nkosi, Sikelele Africa

(“Que Déu protegeixi Àfrica”)

Himne negre sud-africà

"Podria haver fet la mateixa pel·lícula a Sierra Leone. Ara bé, en lloc de peix potser hauríem de parlar de diamants; i a Líbia, Nigèria o Angola el tema seria el petroli. La majoria de nosaltres coneixem els mecanismes de destrucció de la nostra època, però no podem fixar-ne els contorns. Som incapaços de...creure el que sabem del cert. És increïble, per exemple, que onsevulga que hi hagi matèries primeres, els autòctons morin d'inanició, els seus fills siguin reclutats per a la milícia i les seves filles esdevinguin serventes o bé prostitutes.... Després de més de cent anys d'esclavatge i colonització d'Àfrica, la globalització dels mercats africans suposa la humiliació més letal per a la població d'aquest continent. L'arrogància dels països rics cap al Tercer Món està creant infinits perills futurs per a tot el planeta. Les persones que participen en un sistema mortal, considerades individualment, no sembla que tinguin rostres malèvols ni, majoritàriament, males intencions. I hi estem tots inclosos. Hi ha qui només “fa el seu treball” (com ara, pilotar un Jumbo amb una càrrega de napalm); hi ha qui no vol saber res; i d'altres simplement lluiten per la supervivència...”

HUBERT SAUBER. Director de *El malson de Darwin*, en unes declaracions sobre la seva pel·lícula.

INTRODUCCIÓ

Aquest quadern pretén l'abordatge del fenomen dels conflictes armats a l'Àfrica subsahariana¹, que són, per desgràcia, l'assumpte de major presència en la nostra visió sobre aquest continent. Això no obstant, lluny de la reincident i moribunda fotografia de la fam, la guerra i la misèria, com també del clàssic estereotip de l'africà salvatge, passiu i dependent de la caritat internacional, Àfrica i les societats africanes són, abans de tot, un formiguer de vida, moviment, capacitat d'iniciatives, les quals passen inadvertides i invisibles als ulls de la història moderna.

Des d'aquesta infame imatge parteix avui dia l'anàlisi i la comprensió d'una terra maltractada per segles d'esclavatge, colonització i rapinya, els quals han estat liderats pel món occidental i igualment aprofitats per una elit africana que, en alguns casos, ha sabut convertir l'espoliació i la mort en un autèntic *modus vivendi*.

Sigui com sigui, aquestes pàgines no volen tractar tota la realitat del continent africà, extraordinàriament i infinita complexa. Cal que el lector tingui clar que parlar d'Àfrica avui dia és parlar d'una multiplicitat de cultures, llengües i ètnies que no tenen res a veure amb la realitat de l'Estat-Nació dibuixada amb motiu de la fi del colonialisme a partir dels seixanta. Pretendre esbossar una radiografia completa d'aquesta Àfrica negra, a més d'innombrables pàgines, suposaria un envalentiment per part de l'autor. D'aquesta manera, **el quadern se centrarà en l'anàlisi dels conflictes armats contemporanis a l'Àfrica subsahariana, les seves causes i les seves conseqüències, les diferents visions que hi ha d'aquests conflictes i el paper controvertit de la comunitat internacional.** Altres llibres i articles ja aborden millor i amb més profunditat la realitat cultural, social, política o econòmica del continent, tots aquests aspectes que en un futur podrien ser motiu d'un quadern d'aquesta col·lecció.

Tanmateix, parlar de guerra a Àfrica no té res a veure amb l'anàlisi que sovint esbossen, de manera ingènua o bé intencional, els mitjans de comunicació i les institucions polítiques i econòmiques que avui dia regeixen el planeta. La violència armada al continent africà no és una qüestió de lluites tribals, endèmiques, anàrquiques i sense sentit, com alguns acadèmics² s'han entossudit a mostrar-la, tot atorgant-li un caràcter primitiu i irracional. Per contra, les guerres africanes només poden ser enteses des de l'anàlisi d'un complex entramat d'actors –entre els quals figuren els senyors de la guerra, els governs africans, les potències regionals i internacionals, les transnacionals del diamant o del petroli i les organitzacions intergovernamentals, per citar-ne alguns– amb interessos polítics i econòmics ben determinats i amb prou capacitat per a perpetuar situacions de violència. La guerra a Àfrica, sobretot després de la Guerra Freda, ha perdut tot component ideològic i s'ha convertit en una forma de vida per als qui se'n senten “vencedors”. I dic “vencedors” perquè, si existeix una “perdedora” en tota aquesta contesa, aquesta és la població civil dels països en guerra, la qual és no solament la principal damnificada per la violència sinó l'objectiu deliberat de les parts enfrontades. Per tant, sortir d'aquest laberint embullat no serà una tasca fàcil si algú, incloent-hi les empreses a què nosaltres també participem amb els nostres hàbits de consum, n'extreu rendibles beneficis que no està disposat a abandonar fàcilment.

Malgrat tot, en la recerca del camí de la construcció de la pau, hi ha nombroses organitzacions de tot tipus (locals, regionals i internacionals) que, contra vent i marea, intenten enviar aquesta violència organitzada a l'oblit més recòndit de tots. I això ho fan

a pesar del suport escàs d'algunes potències mundials i del decebador paper de les Nacions Unides, la qual any rere any s'ha entossudit a recollir fracassos respecte de la seva tasca principal com a protectora de la pau i la seguretat mundials. Els tristos episodis de Somàlia i el genocidi de Rwanda no van fer més que obrir la porta a d'altres desenganys, com ara el de la República Democràtica del Congo (on, encara que dit de passada, moren diàriament mil persones com a conseqüència de la guerra) o Darfur, en què la plantilla internacional arribà tard i despistada.

En vista d'aquesta realitat, esperem que aquest quadern contribueixi, tot i que només sigui una mica, a la difícil tasca d'acabar amb la "lletania de grapejats clixés"³ sobre el continent, i configurar el complex panorama de la quotidianitat africana, tan oblidada – insisteixo, ingènuament o intencionada – i malversada per l'anomenat "món desenvolupat".

*Fins que els lleons no tinguin els seus historiadors,
les històries de caça sempre glorificaran el caçador.*

Proverbi africà (Yoruba, Nigèria)

2. LES ARRELS DEL CONTINENT: ESCLAVATGE, COLONIALISME I INDEPENDÈNCIA

Orígens i esclavatge

Quasi mai ningú es recorda del fet que **Àfrica és el bressol de la humanitat**. Els primers fòssils homínids més antics van ser trobats a les actuals Tanzània i Etiòpia, a l'est del continent. Des d'allà l'home emigrà a la resta del planeta i el seu ésser i la seva cultura evolucionaren segons l'entorn en què arribava. De la mateixa manera, s'acostuma a obviar la complexa i rica història política que nodrí aquesta terra en els segles previs a la colonització amb el sorgiment dels diferents **imperis, regnes i estats** (Ghana, Mali, Songhay, Mossi, Bunyoro, Buganda, Rwanda, estats Haussa, entre molts altres) que van marcar l'esplendor de tot el continent. Aquest apogeu inicià la seva decadència a partir del segle XVII, la qual coincidí amb l'arribada dels primers europeus.

La presència europea va tenir un doble vessant: d'una banda, al sud d'Àfrica (en les actuals Sud-Àfrica o Zimbabwue) aquest va tenir un caràcter de permanència i colonització, i de l'altra, a la resta del continent, especialment a l'Àfrica occidental, els europeus van arribar de manera circumstancial per dedicar-se a l'activitat comercial i, sobretot, al salvatge **tràfic d'esclaus**, que en els següents segles coneixeria la seva "època d'or". Hi ha qui estima que durant aquest temps, entre deu i quinze milions d'africans i africanes van ser obligats a sortir d'Àfrica per ser transportats amb vaixell al continent americà, un viatge en què cent milions de persones van morir víctimes de les malalties, la fam i els infortunis. Juntament amb aquest daltabaix humà, cal sumar també una quantitat semblant, fins i tot major, que els àrabs van extraure per les costes orientals. El desenvolupament dels **corrents antiesclavistes**, que van adquirir gran força a començaments del segle XIX, foren determinants perquè el 1815 es decidís l'abolició del tràfic d'esclaus i perquè l'esclavatge fos suprimit a Anglaterra (1834) i a França (1848), com també a la resta dels països europeus implicats. Com a conseqüència de l'abolició, a Amèrica els esclaus alliberats començaren a retornar a Àfrica, tot formant colònies com les de Freetown (Sierra Leone) o Monròvia (Libèria).

No obstant això, Europa no s'oblidà d'Àfrica fàcilment. Les independències al continent americà, la crisi de superproducció provocada per la Revolució Industrial i les fortes rivalitats polítiques i militars de l'Europa de la meitat del segle XIX la van menar a la recerca a Àfrica de bona part del remei de la seva problemàtica conjuntura. Així, a mitjan segle s'esdevingué una lenta però progressiva penetració europea cap a l'interior del continent africà a través de exploracions que buscaven no solament quedar-se amb els enclavaments costers, sinó que volien ocupar determinades zones del continent amb una clara connotació política. En aquesta "carrera per Àfrica" lliurada per algunes

potències europees, alguns exploradors ja aconseguiren firmar tractats de protecció, en nom dels països que representaven, amb els reis i els caps autòctons.

La colonització d'Àfrica

Els conflictes sorgits per aquesta competició van causar la **Conferència de Berlín** (1884-1885), la qual, encara que fou convocada amb pretextos humanitaris i antiesclavistes, suposà el repartiment *de facto* de quasi tot el continent entre les nacions que hi participaren. Com a conseqüència, França es quedà a l'Àfrica occidental i equatorial; Anglaterra, s'instal·là en nombroses parts, amb l'excepció de la franja central; Alemanya, que havia arribat tard a la carrera colonial, intentà recuperar el temps perdut, bo i assentant-se en diverses zones; Bèlgica, es quedà amb el Zaire (actualment la República Democràtica del Congo); Portugal amplià els seus enclavaments tradicionals de Guinea-Bissau, Angola i Moçambic, amb l'obtenció de l'arxipèlag del Cap Verd i les illes de Sao Tomé i Príncipe; Itàlia s'introduí a Somàlia i Eritrea; i, finalment, Espanya s'apoderà de l'actual Guinea equatorial, després d'haver signat un tractat amb Portugal. En tot el continent només es respectà la independència de Libèria (que depenia dels EUA) i d'Etiòpia.

Aquest panorama menà, no solament al fet que la **Primera Guerra Mundial** (1914-1918) es produís també a Àfrica sinó també al fet que centenars de milers d'africans fossin enviats a lluitar a Europa (s'estima que aquest nombre arribà als dos-cents mil el 1918). I, a més a més, al final de la Gran Guerra, Alemanya va perdre el seu imperi colonial africà, la qual cosa provocà la reconfiguració del mapa colonial del continent⁴. Durant l'**època d'entreguerres**, el sistema colonial aconseguí consolidar-se, cosa que comportà el trencament dels motlles tradicionals i un profund canvi en les mentalitats dels africans, en buidar-los de tota identitat i autoestima: "a l'Àfrica colonial la paraula 'civilització' estava reservada exclusivament als comportaments dels blancs, per més cruels que fossin"⁵. A més, la colonització també marcà enormement el desenvolupament posterior de les independències, ja que els països van ser orientats al monoconreu o a la monoproducció, i van descurar els productes alimentaris, la qual cosa els condemnà a la dependència, després de la caiguda estrepitosa del preu de les matèries primeres; finalment, s'afavorí la ciutat i s'oblidà el camp o bé es prioritzà el caràcter radial de les comunicacions, tot abandonant moltes zones a la marginació més absoluta⁶.

El pas de la **Segona Guerra Mundial**, tanmateix, tingué un caire molt diferent. En primer lloc, el continent africà va allotjar algunes campanyes bèl·liques només de manera efímera i ocasional. En segon lloc, la guerra fou determinant en el canvi de mentalitat respecte del domini colonial, amb la gestació d'una elit més formada, reivindicativa i de base nacionalista la qual prenia forma amb l'anomenat moviment panafricanista, en què van destacar personatges que anys més tard esdevindrien els líders de la independència: Nkrumah (Ghana), Kenyatta (Kènia), Awolowo y Azikiwe (Nigèria), Abrahams (Sud-Àfrica), Wallace-Johnson (Sierra Leone), Banda (Malawi), Touré (Guinea), Kaunda (Zàmbia) o Lumumba (R. D. del Congo). En tercer lloc, el nou ordre mundial passava a ser liderat per dues potències, la Unió Soviètica i els Estats Units, profundament anticolonialistes. La raó del seu anticolonialisme la trobem, d'una banda, als EUA perquè aquests consideraven que el colonialisme era conseqüència del capitalisme, i de l'altra, a la URSS perquè aquesta pretenia l'emancipació del món

colonial, a fi que les relacions internacionals i els drets del lliure comerç s'expandissin uniformement per tots els pobles.

Descolonització i independència

Amb el caldo de cultiu forjat després de la Segona Guerra Mundial, els anys posteriors van servir per apuntalar el procés de les independències que s'esdevindria a finals dels cinquanta. Les vies principals d'aquest corrent alliberador van ser les següents: primerament, les Nacions Unides i, sobretot, la seva Assemblea General, que fou considerada pels seus membres com un fòrum útil on exigir i proclamar la liquidació dels imperis colonials europeus mitjançant el famós “principi de la lliure determinació dels pobles”, reconegut en diversos articles de la Carta de les Nacions Unides⁷; segonament, els moviments anticolonials o independentistes, liderats per unes elits “occidentalitzades”, que bevien d'ideologies com el panafricanisme o la negritud i que aconseguiren una àmplia coordinació i la unificació, tot i les seves diferències, d'un mateix missatge; i, finalment, las conferències afroasiàtiques, especialment la que va ocórrer a Bandung l'abril de 1955, que congregà unes vint-i-nou delegacions de països dels dos continents, cosa que la convertí en una plataforma per a la presa de consciència dels pobles que havien estat sotmesos i que en aquell moment exigien la fi de la dominació colonial.

Mentrestant, a Europa cada vegada era més difícil ignorar les demandes de l'alliberament nacional, que, a més de fer-se amb el “llenguatge occidental”, s'emmarcava en un context de pèrdua creixent de legitimitat i, fins i tot, d'hostilitat cap a la realitat colonial. Així, la **primera independència subsahariana** es produí a Ghana el 1957, sota el lideratge de Kwame Nkrumah. Després d'aquest país arribà Guinea (1958), mentre que el 1960 es convertia en l'any de la descolonització africana amb la independència d'una desena més de països. La retirada dels europeus tingué lloc habitualment en un ambient de compromís, que es reflectí en la cerimònia formal del traspàs de poders entre l'antiga metròpolis i les noves elits governants, les quals, en termes generals, representaven aquells projectes menys radicals i més continuadors amb la colònia. Amb tot, aquest nacionalisme aspirava a fer-se amb l'aparell administratiu colonial i africanitzar-lo per a la configuració d'un estat reconegut internacionalment. Els seus interessos es fonamentaven en el manteniment de l'estructura social i econòmica creada durant les dècades colonials, la qual cosa frustrà les demandes de base popular, que aspiraven a una major democratització de la política africana⁸.

Sigui com sigui, el fet cert és que la formació d'estats a Àfrica des de bon començament patí una considerable manca de legitimitat i una absència de consens social sobre els seus fins i els seus valors. Però el més important per poder entendre les relacions de poder polític i econòmic futures fou la vinculació de la població a través de xarxes clientelars, en què els intermediaris ètnics connectaven les elits del centre polític amb la resta del sistema en un procés continu d'intercanvis polítics. Els europeus van ser expulsats del continent, però s'assumí un model despòtic de govern que mantingué la dependència econòmica internacional⁹.

Encara que hi hagi diverses anàlisis del llegat colonial a Àfrica i del seu impacte en el desenvolupament futur, la majoria d'autors coincideixen a fer-ne ressaltar dos aspectes. D'una banda, la colonització africana serví per a l'enlairament econòmic del Nord, a

càrrec de la desgràcia aliena; i de l'altra, aquesta introduí pèrfidament la divisió tribal, amb la creació de les identitats que avui dia s'enfronten en el marc d'estats incapaços d'absorbir aquestes divergències. A més, la colonització de l'Àfrica conduí al paroxisme i aprofità la primacia del nou estat per marginar uns grups en benefici particular de qui posseïa el monopoli de l'administració moderna i els seus recursos. En definitiva, i segons les paraules de l'acadèmic nigerià A. O. Ikelegbe, el colonialisme esdevingué “la destrall que desarrelà la tradició africana i deixà la població a la deriva, amb escasses possibilitats d'extraure experiències del passat” ¹⁰.

3. ELS CONFLICTES ARMATS CONTEMPORANIS A L'ÀFRICA SUBSAHARIANA

3.1. El “teló de seda”: l'avantsala de las guerres africanes dels noranta

Lluny d'aconseguir una emancipació real, Àfrica es convertí durant la Guerra Freda en un dels principals escenaris en què els EUA i la Unió Soviètica es disputaren l'hegemonia de l'ordre constituït després de la Segona Guerra Mundial, ara bé, tot “utilitzant els cossos africans com a carn de canó”¹¹. Guerres cruentes com les d'Angola o Moçambic, per posar alguns exemples, cal situar-les en un context d'internacionalització de la violència, en el qual els diferents actors africans esdevingueren mers –encara que també interessats– titelles de les ànsies i pretensions de Washington i Moscou. Un informe governamental nord-americà, en el qual s'avaluava el potencial que representava Àfrica per als EUA el 1963, declarava el següent: “Considerem que Àfrica és probablement el major camp de maniobres obert en la competència mundial entre el bloc comunista i el món no comunista. (...) proposem encaminar els nostres esforços per afavorir els líders dinàmics i progressistes que siguin raonablement amistosos”¹². Malgrat que sigui decisiu el fet de qüestionar-se el que entenia l'esmentat document per “dinàmics i progressistes”, la lògica dels anys de la Guerra Freda és més que evident, sense haver de desmerèixer la important responsabilitat que també van tenir les elits africanes.

Les “Guerres Calentes”

Angola va patir després de la seva independència el 1975 (i després de catorze anys d'enfrontaments amb Portugal) l'inici d'una guerra configurada per dos bàndols: d'una banda, el governamental Moviment per a l'Alliberament d'Angola (MPLA), de José Eduardo Dos Santos, el qual obtingué el suport incondicional de la Unió Soviètica i, fins i tot, de seixanta mil soldats cubans; i de l'altra, la Unió Nacional per a la Independència Total d'Angola (UNITA), liderat per Jonas Savimbi, que fou protegida directament pels EUA i pel règim sud-africà de l'*apartheid*. A **Moçambic**, qui també fou socialista i es trobava al poder del Front d'Alliberament Moçambiquès (FRELIMO) va estar apadrinat pel bloc comunista, mentre que la guerrilla de la RENAMO (Resistència Nacional Moçambiquesa) rebia abundants sumes de diners i suport militar procedents dels EUA i de Sud-Àfrica. De la mateixa manera, cruels dictadures, com les del legendari Mobutu Sese Seko al **Zaire** o el règim de l'*apartheid* a **Sud-Àfrica**, van ser beneïdes i protegides des del seu començament per la Casa Blanca, mentre que altres règims despòtics, com el d'**Etiòpia** de Mengistu, van ser abraçats pel Kremlin.

Alguns autors afirmen que la Guerra Freda fomentà el *clientelisme* dels estats africans respecte de les potències occidentals, sobretot dels EUA i, en menor grau, dels països del bloc de l'Est. La contrapartida de la gran influència a què es trobaven sotmeses les

elits africanes durant aquesta època fou “ la seva important capacitat de negociació, regateig i fer pagar molt car, –en termes d’ajuda, de suport–, tancar els ulls a la corrupció, la violació sistemàtica dels Drets humans i el seu alineament a un bloc o bé a un altre”¹³.

Aquest paper privilegiat concedit a les elits africanes després del procés d’independències consolidà el desenvolupament d’un estat neopatrimonial, és a dir, una realitat en què el dret a governar recolzava quasi exclusivament sobre una persona, i en què els llocs en l’administració de l’estat eren emprats per aconseguir beneficis econòmics de tot tipus per al dirigent i per a les seves xarxes de patronatge: “l’autoritat es manté no tant gràcies a les concepcions ideològiques compartides o al respecte a la llei com per mitjà d’aquestes xarxes clientelars que travessen tota l’administració”¹⁴.

3.2. El col·lapse dels estats postcoloniais africans

El final de la Guerra Freda va tenir repercussions per als països africans, els quals van començar una fase de canvis profunds fonamentada en el fracàs de la consolidació de l’Estat postcolonial. A partir d’aquest moment, més d’una trentena de països africans es va trobar enmig d’una autèntica “onada democratitzadora”, que va transcórrer majoritàriament de forma pacífica. Països com ara Benín, Cap Verd, la República Centrafricana, Congo, Guinea-Bissau¹⁵, Lesotho, Madagascar, Malawi, Mali, Moçambic, Namíbia, Níger, Sao Tomé i Príncipe, les Illes Seychelles, Sud-Àfrica o Zàmbia van sumar-se als únics règims democràtics que hi havia el 1989 (Botswana, les Illes Maurici i Gàmbia)¹⁶. Per contra, en un altre grup de països, la resposta al procés d’erosió estatal conduí a l’esfondrament de l’Estat postcolonial i l’inici de conflictes bèl·lics sagnants. Aquestes lluites s’esdevingueren a Angola, Burundi, Txad, Libèria, República Democràtica del Congo (abans Zaire), Rwanda, Sierra Leone, Somàlia i Sudan¹⁷.

Cal que ens preguntem pels factors que van menar el recentment constituït Estat postcolonial a l’erosió, l’afebliment i, en alguns casos, l’esfondrament, cosa que provocà que molts el bategessin amb els apel·latius d’“Estat fallit”, “Quasiestat”, “Estat-Ombra” o bé “Estat fictici”. Itziar Ruiz-Giménez considera que la conjunció d’una sèrie de factors d’ordre extern i intern causà aquesta situació¹⁸. Quant als **factors interns**, cal destacar-ne quatre.

1- **L’existència d’unes institucions estatals d’origen exogen, creades pel colonialisme europeu.** Els líders de la independència van preferir la continuïtat de les estructures politicoadministratives i econòmiques imposades pel colonialisme en lloc de substituir-les per estructures polítiques autòctones. Per a molts, aquesta decisió fou determinant, ja que es conservaren unes institucions polítiques amb els següents trets característics: i) unes fronteres artificials, que agruparen dins els estats africans nombrosos grups ètnicoculturals amb trajectòries històriques diferents i sovint enfrontades. A més, van dividir en dues parts o més països amb una mateixa comunitat ètnicocultural¹⁹, cosa que propicià alguns moviments secessionistes; ii) unes estructures administratives dissenyades per a l’ “explotació de les divisions locals”, mitjançant l’establiment d’un sistema polític que es desdoblejava en dues formes de govern diferents: un món urbà regit pels ciutadans-colons que dominaven els nadius (considerats ciutadans de segon ordre) i un món rural dominat per una pluralitat de drets

consuetudinaris i per una administració recolzada sobre les autoritats locals de base ètnica. La incorporació desigual dels diversos grups ètnics a l'administració per part de les metròpolis i la manipulació del concepte d' "ètnicitat" van exacerbar sens dubte el problema ètnic fins a nivells sense precedents; iii) unes estructures economicoadministratives concebudes per a la satisfacció de les necessitats de les metròpolis, les quals es basaven en l'exportació de productes agrícoles, minerals i matèries primeres a través de xarxes de transport i comerç pensades per a aquesta tasca, i que alhora van deixar la població local quasi sense formació, ja que en el moment de la independència no estava preparada per treballar en l'estructura heretada.

2- La **naturalista personalista i patrimonial de les elits africanes**. Després de la independència, algunes elits africanes (la majoria d'elles formades en universitats de les metròpolis) van dirigir els processos de construcció estatal mitjançant la centralització del poder politicoeconòmic i la supressió del pluralisme polític. Tot i que els motius del fracàs dels esmentats projectes podrien estar arrelats a una gran quantitat de factors, alguns autors consideren que la causa fonamental d'aquest fracàs fou "el rebuig i l'oposició de la població africana a uns processos aliens a les seves tradicions sociopolítiques"²⁰. Així doncs, la doctrina africanista creu que les elits africanes van decidir adoptar formes personalistes o paternalistes de govern, concentrades en un individu concret i basades en una lògica patrimonial, en què la legitimitat política dels dirigents derivava del prestigi i del poder obtingut per mitjà de la creació i del manteniment de les xarxes clientelars.

3- Una **important dependència externa**. A causa de l'existència d'una economia escassament excedentària, els líders africans van buscar altres formes de recursos durant l'època postcolonial per poder mantenir els seus privilegis econòmics i les seves xarxes clientelars, com foren: d'una banda, l'explotació dels seus recursos naturals, que en alguns països ocasionà diversos rèdits posteriorment rebutjats; i de l'altra, l'ajuda internacional rebuda de les superpotències del context bipolar o dels organismes intergovernamentals.

4- Unes **polítiques autoritàries que "tribalitzaren" l'heterogeneïtat ètnica**. Com hem indicat anteriorment, els sistemes polítics africans durant la Guerra Freda van caracteritzar-se per unes polítiques neopatrimoniales que canalitzaren l'ajut internacional de manera selectiva a través de les xarxes clientelars. Aquests mecanismes de clientela, que seguien normalment unes línies ètniques, regionals o religioses, solien gaudir d'un grau considerable de legitimitat. El problema es produí després de la greu crisi econòmica dels vuitanta, quan pocs règims van poder continuar nodrint les seves xarxes de forma àmplia, els quals, fins aleshores, havien facilitat la cohesió interètnica i havien ajudat a regular els conflictes socials. Des d'aquell moment, les elits africanes van optar per concentra-les en les seves comunitats ètniques d'origen, la qual cosa féu que perdessin el suport i la legitimitat atorgats per la resta de grups ètnics. Aquesta "etnopatrimonialització" de l'Estat, com alguns autors l'han etiquetat, incrementà la importància de l'ètnicitat dins la societat, exacerbà les relacions interètniques i augmentà encara més la dependència dels dirigents africans respecte de l'ajuda internacional i de les dues superpotències.

De més a més, els dos **factors externs** que van contribuir a la crisi de l'Estat postcolonial són els següents:

1- Els efectes d'una dècada de Plans d'Ajustament Estructural (PAE) en combinació amb una marginalitat en el procés de globalització econòmica. Encara que els primers anys d'independència aconseguiren un cert envolt econòmic, la crisi de l'economia dels setanta, motivada per la caiguda dels preus de les matèries primeres, la crisi energètica de 1973 i el fracàs dels projectes de desenvolupament menà molts països africans a nivells econòmics inferiors al moment de la seva independència. En vista d'aquest panorama també present més enllà del continent africà, els principals organismes financers internacionals (el Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial) van decidir aplicar els anomenats "Plans d'Ajustament Estructural", que pretenien reduir la importància de l'Estat en el control de les seves economies. L'impacte social d'aquests plans fou extraordinàriament negatiu, com anys més tard ho van reconèixer ambdues organitzacions. El malestar social que generaren es traduí en revoltes populars, que, en alguns casos, foren violentament reprimides.

2- El final dels contractes de manteniment de la Guerra Freda. Per bé que la contesa bipolar fou en alguns moments un factor de contenció per aquells països que rebien ajut extern (i que permetien fer front els moviments i els escamots de l'oposició, i continuaven nodrint les xarxes clientelars), també va obtenir importants efectes desestabilitzadors. Tot i que alguns conflictes armats durant la Guerra Freda s'arrelaven en diversos conflictes socials, la presència dels dos blocs en el continent contribuí en ocasions a prolongar-los o reconfigurar-los. En aquesta època, una vintena de països van veure's immersos en durs conflictes armats (es calcula que uns vuit milions d'africans van morir durant aquesta etapa com a conseqüència de la guerra), alguns dels quals van veure la seva fi amb la caiguda del teló d'acer. En canvi, per a d'altres països, com Somàlia i Libèria, la retirada del suport bipolar els menà a una greu crisi de l'Estat neopatrimonial, la qual acabà amb el col·lapse estatal. Arran de la desaparició d'aquests "contractes de manteniment", les elits africanes van buscar noves formes de legitimitat social que, en molts casos, derivaren en l'exacerbació i la manipulació de les identitats ètniques, com succeí amb Rwanda i Burundi, i, en altres casos, conduïren a l'inici d'una carrera il·limitada pel control del poder i dels recursos, com va passar a Angola.

3.3. Conflictes armats africans en la postguerra freda

La dècada dels noranta presencià la reconfiguració de la tipologia dels conflictes armats. Contextos com els de l'exIugoslàvia, Somàlia o Rwanda feien palès el fet que la població civil s'havia convertit en objectiu intencionat de les parts enfrontades i la violació sistemàtica dels Drets humans esdevenia la seva arma principal de combat.

Els conflictes armats a Àfrica han estat un perfecte aparador de les anomenades "noves guerres"²¹, però no, l'únic. De fet, l'any 2005 només aproximadament un terç dels conflictes armats que fustiguen el planeta tenen lloc en el continent africà. Segons l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)²², vuit dels vint-i-tres conflictes que a finals de 2005 seguiran oberts cal situar-los a l'Àfrica subsahariana²³, mentre que el continent asiàtic és el que recull un major nombre de conflictes (deu, concretament). Els aldarulls a Colòmbia, (Amèrica llatina), Txetxènia (Caucas), Iraq i el que es troba entre Israel i Palestina (en la regió de l'Orient Mitjà), completen l'actual mapa de la conflictivitat bèl·lica internacional. Cal emfasitzar, per tant, que, a diferència de la visió falsejada segons la qual avui dia Àfrica és un

“continent de guerres”, la realitat mundial ens ensenya un panorama saturat ben diferent, en què existeixen també altres zones del planeta, especialment Àsia, que pateixen des de fa molts anys, amb una major o igual intensitat, els perversos efectes de la violència.

3.3.1. El mapa de la guerra

Conflictes armats

Aquesta apreciació important no ha de servir per menystenir els escenaris de la violència armada que a començaments del segle XXI encara presenta la regió subsahariana, els quals es concentren en tres zones.

1- La regió dels **Grans Llacs**, on trobem actualment dos conflictes. D’una banda, el que té lloc a **Burundi** pel control del poder polític entre el Govern Nacional de Transició (sorgit dels acords d’Arusha el 2000) i les Forces Nationales de Libération (FNL); i de l’altra, el que afecta la **República Democràtica del Congo** des de 1998 i que, en aquest cas, confronta el Govern de transició de Joseph Kabila (integrat per diversos grups armats i per l’anterior Govern executiu) amb les diverses faccions armades que no van participar en el procés de pau. L’expoliació dels rics recursos naturals s’ha convertit en la força motriu que alimenta la perpetuació de la violència.

2- Les regions del **Corn d’Àfrica i d’Àfrica central**, en què trobem tres situacions d’enfrontament armat. En primer lloc, **Somàlia**, que és potser el més televisiu dels conflictes africans després del fiasco recollit pels EUA el 1993, en el qual diversos grups armats, amb l’enderrocament de la dictadura de Siad Barre el 1991, s’enfronten pel control del poder i del territori. Aquests grups s’han erigit com autoritats legítimes en diferents parts del país, per la qual cosa Somàlia ha adquirit l’etiqueta de “regne de taifes” i de “paradigma d’Estat fallit”.

En segon lloc, **Uganda**, país en què des de mitjan anys vuitanta un grup armat de l’oposició, el Lord Resistance Army (LRA), d’inspiració messiànica, intenta expulsar el president Yoweri Museveni del poder, amb l’objectiu d’implantar els Deu manaments de la llei cristiana pertot el país. El líder d’aquest escabellat grup, Joseph Kony, s’ha caracteritzat pel reclutament forçat de menors per al camp de batalla i pel segrestament de nenes amb l’objectiu de sotmetre-les a tot tipus d’abusos sexuals. Per la seva banda, el Govern ha forçat el desplaçament de més d’un milió i mig de persones en la persecució del LRA, cosa que ha generat una crisi humanitària de greus proporcions.

Finalment, en tercer lloc, la regió de Darfur, a l’oest de **Sudan**, on des de febrer de 2003 dos grups armats de l’oposició –el Sudan Liberation Army (SLA) i el Justice Equality Movement (JEM)– fan cara a les anomenades milícies “Janjaweed”, grups paramilitars sustentats pel Govern d’Omar al-Bashir, els quals mitjançant la seva estratègia de “terra cremada” provocaren en pocs mesos la pitjor crisi humanitària de començaments del nou mileni, segons comunicaren les Nacions Unides, ja que van forçar el desplaçament de més de dos milions de persones. Tant l’SLA com el JEM reclamen la fi de la històrica marginalitat política, econòmica i social de la població negra per part del Govern àrab, fortament centralista, de Jartum²⁴.

3- La tercera i última regió amb conflictes armats oberts és l'**Àfrica occidental**, en la qual hi ha dos focars problemàtics. D'una banda, **Costa d'Ivori**, en altre temps coneguda amb el nom de "Suïssa africana", experimentà l'any 2002 l'aixecament de tres grups armats al nord que han aconseguit pràcticament dividir el país amb l'objectiu de reivindicar l'exclusió política i social que pateixen determinats sectors de la població. Des d'aleshores, hi ha una batalla irregular entre aquests grups i el Govern de Laurent Gbagbo, que està protegit per milícies armades de joves simpatitzants del mandatari. Cal, però, mencionar especialment en aquest context el paper de França, antiga metròpoli, que hi ha enviat cinc mil efectius militars, avalats per les Nacions Unides, per tal de fer força de contenció entre ambdós bàndols, cosa que la menada a protagonitzar diversos enfrontaments amb les Forces Armades ebúrnies.

L'altre escenari del conflicte en aquesta regió és el de **Nigèria**, que alberga dos contextos diferenciats d'enfrontament armat: el que es desenvolupa a la regió del Delta del Níger (sud) i el que té lloc al nord del país. Al Delta del Níger, regió que concentra el 60% de la producció de petroli i, per tant, primer productor de cru de la zona subsahariana, diverses milícies armades pertanyents a diferents grups ètnics es confronten mútuament i amb les forces de seguretat estatals, a fi de controlar el poder i els beneficis del petroli. En aquesta contesa també participen exèrcits privats contractats per les transnacionals del petroli (TotalFinalElf i Shell, són les més importants), que intenten defensar els seus interessos. Al nord del país, per contra, l'enfrontament el protagonitzen milícies de la majoria musulmana i la minoria cristiana, les quals es disputen el control dels recursos naturals. Aquests conflictes milicians s'han exacerbat després de la proclamació l'any 2001 de l'anomenada Llei islàmica als dotze estats de la regió.

Conflictes armats a l'Àfrica subsahariana el 2005			
Conflictes armats (inici)	Actors armats	Causas de fons	Nombre total de víctimes mortals
Burundi (1993)	Govern Nacional de Transició, Forces Nationales de Libération d' A. Rwsa	Control polític d'una minoria ètnica i dificultats per a l'alternança en el poder	300 000 persones
RD Congo (1998)	Govern Nacional de Transició (GNT), faccions de grups armats inclosos en el GNT, milícies Mayi-Mayi, grups armats d'Ituri, Forces Démocratiques de Libération de Rwanda	Control del poder polític, dificultats per a l'alternança en el poder i el control dels recursos naturals	3,5 milions de persones
Somàlia (1988)	Varis	Absència de pràctica democràtica, lluita pel poder polític regional, confederació versus federació	400 000 persones
Uganda (1986)	Govern, Lord Resistance Army (LRA)	Messianisme religiós i marginació regional	150 000 persones
Sudan (Darfur) (2003)	Govern, milícies progovernamentals, Sudan Liberation Army (SLA), Justice Equality Movement (JEM), National Movement for Reform and Development (NMRD)	Marginació regional i política	180 000 persones
Costa d'Ivori (2002)	Govern, milícies progovernamentals, Forces Nouvelles (MPCI, MJP, MPIGO)	Marginació d'algunes regions, fragilitat democràtica, exclusió política, instrumentalització religiosa	
Nigèria (Delta del Níger) (2003)	Govern, milícies de les comunitats Ijaw, Itsekiri i Urhobo	Control del poder polític i dels recursos naturals, exclusió social i política	
Nigèria (nord) (2003)	Govern, milícies de les comunitats cristianes i musulmanes	Control dels recursos naturals i instrumentalització religiosa	10 000 persones

Font: Escola de Cultura de Pau, Baròmetre 9, en: <http://www.escolapau.org/programas/barometro.htm>

Situacions de tensió

A diferència dels conflictes armats, cal manifestar també l'existència d'una trentena de contextos de tensió a Àfrica. Aquests “nuclis calents” es caracteritzen pel fet de ser escenaris en què es produeixen greus episodis de polarització social o política, amb enfrontaments entre grups polítics, ètnics o religiosos, o bé entre aquests grups i l'Estat, amb alteracions del funcionament ordinari de les institucions de l'Estat (cops d'Estat, tocs de queda i estats d'excepció o emergència) i amb índexs significatius de destrucció, morts o bé desplaçaments forçats de població civil, amb el risc que aquests contextos puguin derivar en una situació de conflicte armat²⁵. A causa de la seva volatilitat i del perill real que suposen, ja que solen acabar en una situació de violència extrema, paga la pena de comentar aquests tres contextos.

En primer lloc, **Zimbabwe**, presidit pel controvertit líder de la independència, Robert Mugabe, el qual des dels anys noranta ha anat sotmetent el país a una greu retallada de llibertats polítiques, cosa que ha provocat l'exaltat enfrontament amb el principal partit de l'oposició, el Movement for Democracy Consolidation (MDC) de Morgan Tsvangirai, i també l'enuig i l'aïllament de bona part de la comunitat internacional. A aquesta greu crisi política, traduïda en onades de violència esporàdiques entre els simpatitzants d'ambdós bàndols, cal sumar la forta recessió econòmica, intensificada per la frustrada reforma agrària de Mugabe, i els efectes d'una crisi humanitària com a conseqüència de l'impacte de la sequera i la sida (quasi el 40% de la població adulta es troba afectada per aquesta pandèmia), factors que han situat Zimbabwe al caire d'un conflicte civil.

En segon lloc, cal tenir en compte la pujada de tensió que pateix tota l'anomenada **regió del riu Mano**, que inclou **Guinea, Libèria, Sierra Leone** i també, encara que no de manera geogràfica, la **Costa d'Ivori**. La volatilitat i la permeabilitat de les fronteres, el flux constant d'armament i mercenaris, els interessos econòmics i geografoestratègics dels seus mandataris, la interrelació entre els diversos governs i els grups armats, l'èxode massiu que experimenten milions de persones de manera cíclica com a conseqüència de la violència han submergit aquests quatre països en un perillós conflicte regional que podria tenir conseqüències extremes. D'aquesta manera, el sanguinari expresident liberianès, Charles Taylor, actualment exiliat a Nigèria²⁶, va finançar l'activitat dels escamots del Revolutionary United Front (RUF), el qual s'enfrontà amb el Govern serralleonès, ha donat suport a diversos grups armats que lluiten a Costa d'Ivori, i també podria trobar-se implicat en l'intent d'assassinat del malalt president guineà, Lansana Conté. Igualment, aquest darrer mandatari va ajudar algun dels grups armats que derrocaren Taylor el 2003. Aquesta “pseudoguerra civil”, que està provocant el sofriment diari de milions de persones, ha comportat el desembarcament en aquesta regió de més de quaranta mil cascos blaus durant els darrers anys.

En tercer lloc, també cal ressaltar el que algú ha etiquetat amb el nom de “primera guerra civil africana”. Després d'haver signat un acord de pau, diversos països de la **regió dels Grans Llacs** i diversos grups armats es van retirar entre els anys 2002 i 2003 del territori congolès, en què havien protagonitzat un enfrontament entre ells i amb el Govern del Congo. Tanmateix, la relació entre el règim de Kinshasa i Rwanda (un dels països invasors) no ha millorat significativament, per raó de la presència en territori congolès del grup armat de l'oposició rwandesa responsable del genocidi de Rwanda el 1994. Aquesta situació fa témer la tornada dels enfrontaments a gran escala que es

desenvoluparen a finals dels noranta i en què van participar un total de vuit països africans.

Conflictes armats acabats després de la Guerra Freda

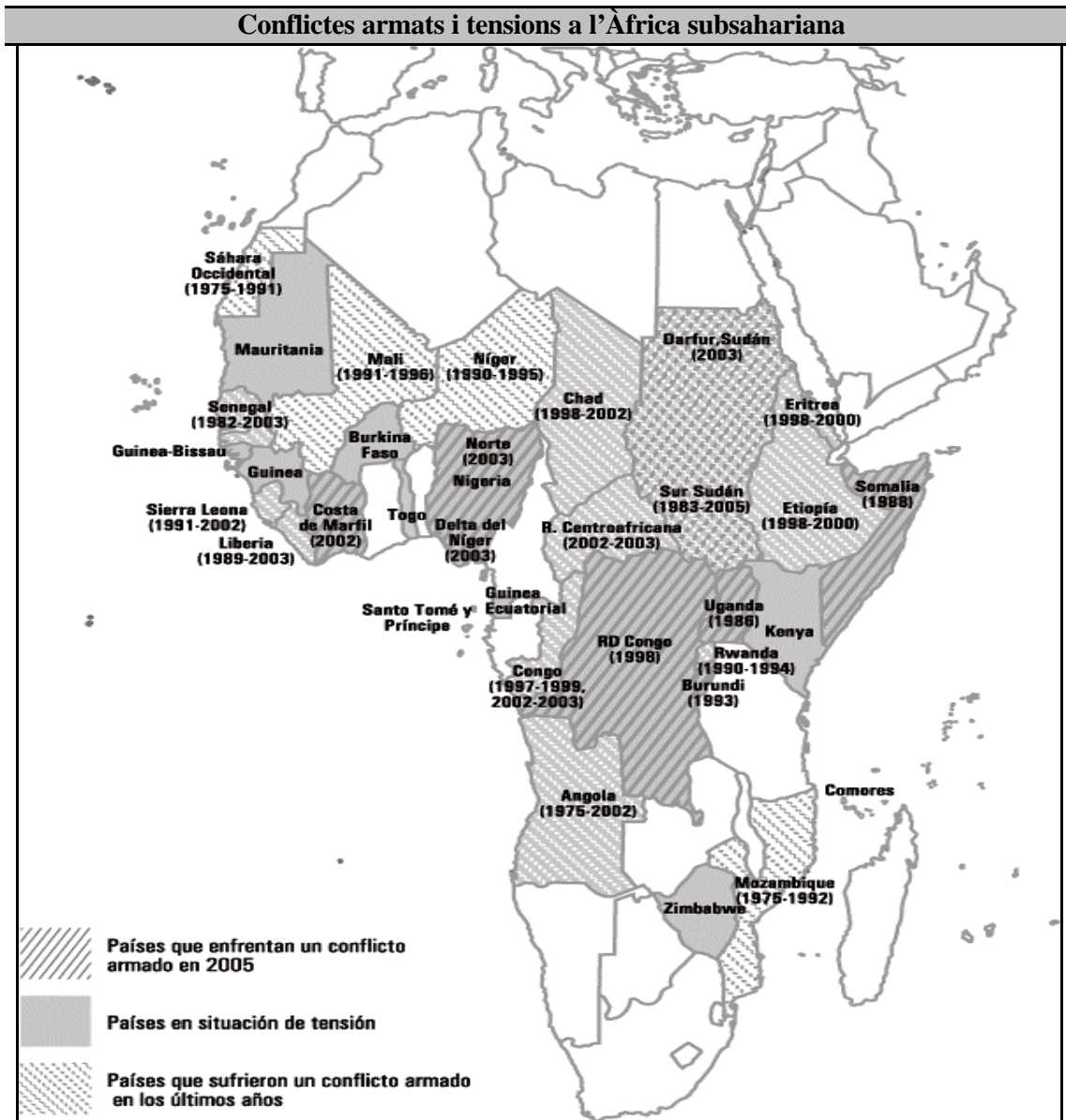
Aquesta breu radiografia de la conflictivitat a l'Àfrica subsahariana no ha d'oblidar alguns conflictes armats finalitzats des de l'acabament de la Guerra Freda. En aquesta situació hi ha, per exemple, **Sierra Leone** (1991-2002), que patí una de les guerres més cruentes de la dècada dels noranta, amb més de setanta mil morts, milers de persones amb alguna amputació i milions de desplaçats. Després d'una dècada d'enfrontaments entre el Govern i el RUF, amb la participació dels mercenaris, les milícies i els grups paramilitars –i, fins i tot, les forces de pacificació de l'organisme regional ECOWAS (el ECOMOG)– i amb el dramàtic teló de fons de la comercialització dels diamants, aquesta antiga colònia britànica assolí un acord de pau el 2002.

Conflictes armats acabats en la postguerra freda		
Conflicte	Actors	Durada
Angola	Govern del MPLA, UNITA	1975-2002
Txad	Govern, Mouvement pour la Démocracie et la Justice au Tchad (MDJT)	1998-2002
Congo-Brazzaville	FFAA i milícies Cobras de l'actual president D. Sassou-Nguesso, milícies Cocoyes de l'expresident P. Lissouba, les milícies Ninjas de l'exprimer ministre B. Kolelas, i les milícies Ninjas dissidents del reverend Ntoumi	1997-1999, 2002-2003
Eritrea – Etiòpia	FFAA d'ambdós països	1998-2000
Libèria	FFAA, Govern de Charles Taylor, LURD, MODEL, ULIMO-K, ULIMO-J, ECOMOG	1989-2003
Mali	Govern, milícies tuareg al nord del país	1991-1996
Moçambic	Govern controlat pel partit FRELIMO, RENAMO	1975-1992
Níger	Govern, milícies tuareg al nord del país	1990-1995
RCA	Govern d'A. F. Patassé, mercenaris del general colpista F. Bozizé	2002-2003
Rwanda	Govern, milícies Interahamwe, Front Patriòtic Rwandès	1990-1993, 1994
Sahara occidental-Marroc	Marroc, Front POLISARIO	1975-1991 (declaració de la fi de les hostilitats del FP)
Senegal	Govern, MFDC	1982-2003
Sierra Leone	Govern, RUF, AFRC, CDF, ECOMOG	1991-2002
Sudan (SPLA)	Govern, SPLA	1983-2005

De la mateixa manera, cal posar de manifest que **Angola** (1975-2002), país en què la mort del líder guerriller de l'UNITA, Jonas Savimbi, el febrer de 2002, precipità la consecució d'un acord dos mesos més tard, cosa que deixà una reguera d'un milió de morts i una desena part de la població mutilada per les mines. Els quasi trenta anys de guerra van experimentar una ferotge etapa final, en què el manteniment del conflicte es fonamentà en la venda de petroli, per part del Govern de Dos Santos, i en els diamants, per part de l'UNITA.

Un darrer exemple és el conflicte al **sud de Sudan** (1983-2002), on el grup armat de l'oposició, Sudan People Liberation Army (SPLA), s'enfrontà durant quasi vint-i-dos anys amb el Govern islamista sudanès per la independència del sud del país, de majoria cristiana i animista. Aquesta disputa històrica, que acabà amb uns dos milions de morts, aconseguí un compromís de pau esperançador el gener de 2005, tot i la guerra a Darfur i la volatilitat existent a l'est del país. Això no obstant, la inesperada i accidentada mort

del líder carismàtic del SPLA, John Garang, va donar lloc a mitjan 2005 a serioses incerteses respecte de l'esdevenir del procés de pau.

Fer un **balanç humà** dels efectes de totes aquestes guerres seria de gran complexitat, sobretot si tenim en compte que bona part de les víctimes d'un conflicte sol ser-ho de manera indirecta, és a dir, que sofreixen com a conseqüència de la crisi humanitària que genera la violència. Sigui com sigui, la xifra de morts, mutilats per les mines antipersona, amputats, víctimes de la violència sexual i desplaçats per l'impacte de la guerra cal elevar-la a desenes de milions de persones, sense oblidar que només els contextos de Sudan i Angola sumen conjuntament més de tres milions de víctimes mortals i vuit milions de persones desplaçades. A més, en aquesta càbala no podem ometre totes aquelles persones que posteriorment van sofrir durant tota la seva vida l'impacte psicosocial de la violència, els segrests, el reclutament forçat, les tortures, la mort d'un familiar i un llarg etcètera.

3.3.2. Característiques dels conflictes armats africans de la postguerra freda

Tot i que cada escenari de conflictivitat sol tenir unes particularitats determinades, hi ha una sèrie de característiques comunes en aquest mapa dels conflictes africans que sovint també conflueixen amb els conflictes que es desenvolupen a la resta del planeta.

1- La totalitat dels conflictes que té lloc a Àfrica és de **caràcter intern**, és a dir, transcorre a l'interior de les fronteres d'un mateix país. Encara que els anys noranta van veure la fi de l'històric enfrontament entre Eritrea i Etiòpia, avui dia encara hi ha algunes disputes frontereres i relacions de tensió entre diferents països (Sudan-Uganda, Burkina Fasso-Costa d'Ivori, Camerun-Nigèria, per posar alguns exemples), actualment no existeix cap conflicte armat interestatal. A més, una altra peculiaritat en aquest sentit és el fet que aquests conflictes es troben ocasionalment **localitzats**, és a dir, que en un mateix país conflueix més d'una disputa en què participen actors diferents amb objectius també diferenciats, com ara els casos ja analitzats de Nigèria i Sudan. Pel que fa a aquesta localització també cal anomenar l'**absència recent i la desintegració de l'Estat d'alguns països en conflicte**, cosa que permet la creació al si d'un mateix país d'estructures politicoadministratives i econòmiques pràcticament paral·leles. Un exemple d'això, a banda del "regne de taifes" somalí, podria ser Costa d'Ivori, on els grups armats de l'oposició controlen el nord del país, sense que les forces de seguretat de l'Estat puguin tenir-hi accés.

2- La participació d'una **varietat i multiplicat d'actors extraordinàries**, que comprèn des dels governs, les forces armades i els grups armats de l'oposició fins als paramilitars, les milícies, els senyors de la guerra, les bandes criminals organitzades, les forces policials, els mercenaris, els exèrcits privats de seguretat o els sicaris. Igualment, i en segon plànol, també és decisiu el paper de les transnacionals amb interessos en un determinat context, els traficants d'armes, les diàspores, les forces de manteniment de la pau de les organitzacions regionals o internacionals, les organitzacions humanitàries (integrades principalment per les famoses ONG i les agències de les Nacions Unides), els mitjans de comunicació, els diplomàtics i mitjancers internacionals, els països donants. Aquesta processó d'actors és el que ha fet que alguns autors ressaltin la importància de tenir present les guerres actuals no solament com un mer enfrontament entre oponents sinó com una autèntica "teranyina o xarxa d'actors"²⁷, en la qual s'entrellacen múltiples interessos i responsabilitats, i des de la qual és possible, sense haver d'estar en el "camp de batalla", alimentar el cicle de la violència.

3- La **població civil s'ha convertit en el principal objectiu a destruir i controlar per part dels actors enfrontats**, sia perquè és concebuda com a base social de l'adversari sia perquè la idea final és causar la major destrucció possible²⁸. Així doncs, el respecte al Dret Internacional Humanitari, que des de finals del segle XIX ha vetllat per regular – malgrat la paradoxa– les dinàmiques de la guerra, ha quedat relegat a un últim pla. En relació directa amb aquest fet, també cal subratllar el fet que **la violació sistemàtica dels drets humans s'ha erigit com una autèntica arma de guerra**. Les amputacions, la col·locació de mines antipersona, el saqueig i la crema de pobles, la creació deliberada de fam per forçar el desplaçament d'una població o per provocar directament la seva inanició, els abusos i les violacions sexuals de nenes, el segrestament i la tortura de menors, solen ser pràctiques habituals, entre moltes d'altres, dels bel·ligerants²⁹. Un altre aspecte important és la **utilització de les anomenades armes lleugeres** com a noves i freqüents eines de combat. Aquest tipus d'armament, que comprèn des de les pistoles i els fusells fins a les granades i les mines, és la causa del 90% actual de las

víctimes en un conflicte armat. El seu tamany i la seva fàcil utilització fan possible no solament que puguin circular d'un context a un altre sense gaire dificultats i sense cap mena de control (en la regió del riu Mano, els fusells emprats a Sierra Leone han passat després a les regions de Libèria i Costa d'Ivori, i així successivament), sinó que pugin ser manejades sense complicacions per menors reclutats per al combat.

Privatització de la seguretat i proliferació de les armes

En algun països africans les Forces Armades convencionals s'han vist eclipsades per l'emergència del fenomen de la privatització de la seguretat. La participació en la dinàmica dels conflictes armats actuals de mercenaris estrangers, gups ciutadans d'autodefensa, forces lleials als senyors de la guerra o bandes criminals han esdevingut quelcom natural i creixent. Aquest fet s'arrela en la retallada dels recursos militars distribuïts per la lògica de la Guerra Freda que menà molts governs a la impossibilitat de mantenir les seves tropes, cosa que va precipitar el fet que bona part dels efectius militars busquessin una sortida en els exèrcits privats. Així, durant els noranta van proliferar un nombre considerable de companyies militars privades, com ara la sud-africana Executive Outcomes³⁰ o les britàniques Sandline International, Defense Systems Ltd. y Ghurka Security Guards, que oferien una sèrie de serveis, inclosos l'entrenament, la consultoria i el subministrament d'activitats mercenàries o d'eines per al combat. Algunes d'aquestes empreses foren, fins i tot, contractades per governs sobirans perquè els ajudessin a combatre les forces rebels del seu país, com ara Angola o Sierra Leone. A les transnacionals de la mineria i el petroli els ha calgut també els serveis d'aquests "exèrcits" fent honor a la protecció de les seves operacions, com són els casos de Shell a Nigèria i Talisman Energy a Sudan.

La proliferació massiva d'armes lleugeres també ha tingut un paper indispensable en tot aquest entramat. Es calcula que anualment són fabricats més de vuit milions de pistoles, revòlvers o rifles i setze mil milions de bales, i que existeixen un total de sis-cents vuitanta-tres milions d'armes petites i lleugeres a escala mundial. El tràfic d'armes està vinculat, per tant, a les xarxes il·legals que comercialitzen els recursos naturals i conformen l'anomenat "triangle de la violència-les armes-els recursos naturals"³¹ que nodreix la dinàmica de nombroses guerres africanes.

4- Aquests conflictes armats a què ens referim provoquen un **important impacte regional**, que s'ha de mesurar segons termes diversos: el polític, pels efectes desestabilitzadors que té una guerra en el país veí, per les freqüents interrelacions entre actors i grups armats de diversos països i per les decisions que les organitzacions regionals han hagut de prendre de manera creixent, en les quals s'integra el país en qüestió; l'humanitari, per la consegüent entrada de desenes de milers de refugiats que s'escapen de la violència al seu país, cosa que sovint també origina conflictes amb les poblacions dels llocs on arriben per la disputa pels recursos; l'econòmic, a causa de les repercussions directes generades pels desplaçaments i indirectes, per la caiguda de l'economia regional i les inversions; i el militar, per l'entrada de membres dels grups armats de l'oposició que busquen recer o pel constant flux de mercenaris i armes

lleugeres. De la mateixa manera, cal indicar l'**impacte internacional**, si tenim en compte el debat sobre els conflictes que sovint es generen al si del Consell de Seguretat de l'ONU, les resolucions que s'hi adopten o les missions de manteniment o d'imposició de la pau, formades per efectius multinacionals, que aquest consell decideix enviar.

5- A més, els esmentats conflictes armats presenten **greus conseqüències humanitàries**, perquè provoquen el desplaçament de milions de persones, l'aparició o l'agudització de crisis alimentàries, l'expansió d'epidèmies i malalties, i una mobilització important de recursos internacionals en termes d'ajuda. Aquestes crisis humanitàries van ser rebatejades a finals dels vuitanta –tot coincidint amb la fi de la Guerra Freda i l'aparició d'un nou tipus de conflictes–, amb el nom d' "emergències polítiques complexes", les quals foren considerades com aquelles situacions provocades particularment per l'ésser humà, en què s'hi produïen víctimes per efecte d'un conflicte armat, els desplaçaments i la fam, en combinació amb un debilitament o un col·lapse total de les estructures econòmiques i estatals, i amb la presència eventual d'una catàstrofe natural. Aquestes "emergències", les quals pretenen emfasitzar la presència de la "mà interessada de l'home" en moltes d'aquestes situacions, que sovint es presenten com a fruit de la fatalitat o de la dissort, han comportat amb si mateixes un increment espectacular de l'anomentada ajuda humanitària internacional i han concedit a les organitzacions humanitàries un paper protagonista en el teatre dels conflictes de la postguerra freda. Aquest assumpte, que s'analitza detalladament en el següent apartat, ha enfonsat l'actor humanitari en un espèc ocea de dilemes i debats, i l'ha obligat a replantejar-se els seus principis bàsics i la funció que ha de complir en aquests contextos.

3.3.3. Arrels i causes de les guerres africanes

Un cop hem arribat fins aquí, cal que ens preguntem pel següent: Què s'amaga darrere d'aquesta violència? Quines són les causes de fons d'aquestes guerres? Quins factors expliquen que els conflictes armats com els d'Angola, Sudan i Somàlia s'hagin prolongat durant dècades? Encara que ocasionalment rebem informació sobre les causes de la violència armada a l'Àfrica subsahariana, l'anàlisi oferida des dels mitjans de comunicació acostuma a ser esbiaixada i extraordinàriament simplificada.

En abordar les causes dels conflictes armats contemporanis a l'Àfrica subsahariana cal prendre com a punt de partida dos aspectes importants. Primer, cal **distingir el tipus de causes**, cosa que dóna lloc a les següents: les **causas profundes**, que solen tenir un caràcter menys visible i que tenen a veure amb la violència estructural patida pel context en qüestió (les desigualtats socials i les injustícies socioeconòmiques, el domini d'un determinat sector social per damunt dels altres, les fractures existents entre les estructures estatals i els grups socials aguditzades pel sistema colonial, la incompleta formació dels Estats-Nació, etc.); les **causes properes**, més perceptibles i relacionades normalment amb el motiu de la disputa (la lluita pel control del poder politicoeconòmic del país o de la regió, el control dels recursos naturals, la demanda d'independència o d'una major autonomia per a una regió concreta, la instrumentalització de la pertinença religiosa o ètnica, etc.); i les **causes detonants**, determinats episodis, discursos o accions que provoquen l'esclat de la violència en un context de conflictivitat. Un segon aspecte que, per tant, caldria assenyalar és la **multicausalitat** que engloben tots aquests

conflictes, és a dir, la necessitat d'explicar-los a partir de la confluència, la interrelació i la comprensió de determinants factors, tot fugint de les argumentacions simplistes i sovint basades en l'enfrontament religions o tribal.

Precisament, davant d'aquesta complexitat, un dels investigadors més extraordinaris sobre el fenomen de les "noves guerres", Mark Duffield, professor de la Universitat de Leeds (Regne Unit), proposa tres visions diferenciades, a fi d'explicar les guerres civils africanes i les seves causes: el nou barbarisme, el subdesenvolupament com a causa del conflicte i l' "economia política de la guerra"³².

1- El **nou barbarisme** defineix els conflictes armats africans com anàrquics, salvatges i irracionals, en els quals les diferents faccions, "tribus" o clans, moguts per odis ètnics i ancestrals –mantinguts en hibernació durant la Guerra Freda– van intentar sembrar el pànic de forma irracional, només amb l'objectiu d'exterminar pobles i ciutats sencers. Aquesta caricatura és la visió predominant no solament en els mitjans de comunicació sinó, per desgràcia, en moltes instàncies polítiques, militars i, fins i tot, acadèmiques, tal com versen els treballs dels polèmics Samuel Huntington –amb la seva tesi sobre el "xoc de civilitzacions"– i Robert Kaplan –amb el seu article "L'anarquia que ve"³³, en el qual interpreta la violència i els aldarulls a l'Àfrica occidental com quelcom descontrolat, instintiu i pseudoapocalíptic.

Per a d'altres autors³⁴, en canvi, les anàlisis de les guerres africanes centrades en l'etnicitat són sumament discutibles, ja que estan construïdes des del discurs racial i determinista biocultural, en què les diferències culturals són considerades la causa del conflicte, l'antagonisme i la violència. D'aquesta manera, l'adopció d'aquesta visió tendeix, en primer lloc, a naturalitzar les identitats ètniques i les entén com si fossin primàries i irracionals, tot obviant el fet que poden haver estat construïdes socialment i històrica. En segon lloc, explica la violència a través de la mera existència de diverses identitats ètniques, religioses i culturals i, per consegüent, ignora el caràcter dinàmic, multifacètic i interactiu de les identitats ètniques i la capacitat de molts grups de conviure pacíficament en gran part d'Àfrica i del món. En tercer lloc, amaga l'actuació i la responsabilitat de diversos actors i grups socials (africans i internacionals) que, en la seva lluita pel poder i els recursos, manipulen i instrumentalitzen les identitats etnicoculturals, per tal de mobilitzar la població. Aquesta explicació, per tant, reforça el tòpic de l'"Àfrica salvatge violenta" i legitima polítiques, com ara el tancament de les fronteres a la immigració, la crisi de l'asil o la reducció de l'ajut al desenvolupament.

2- Una segona visió situa el **subdesenvolupament** com a causa dels conflictes armats africans. Per bé que un corrent accentua els factors interns (l'increment de la pobresa, la deterioració mediambiental, l'augment de l'exclusió social i la marginalitat, la corrupció de les elits i la militarització de les societats), l'altre se centra en factors d'índole externa (el llegat del colonialisme, la dependència exterior, l'impacte dels Plans d'Ajustament Estructural, el deute extern i la creixent marginalitat del continent africà en l'economia mundial). Ambdós corrents, però, comparteixen la idea que la modernització, l'alfabetització i la inversió en serveis bàsics són els elements que contribueixen decisivament a disminuir el risc de l'esclat violent d'un conflicte. Aquest parer, incorporat pel discurs dels sectors responsables de la cooperació per al desenvolupament, i amb una important part de veritat, també ofereix un enfoc limitat, que amaga alguns factors que sovint provoquen la violència: ¿per què els països titllats de pobres en el mateix continent africà mai han tingut cap conflicte bèl·lic, mentre que els països més rics i desenvolupats, com ara els països dels Balcans, sí que ho han fet?

3- Una tercera i darrera exposició que ha anat adquirint força els darrers anys és la que ens remunta a l'anàlisi anteriorment realitzada sobre l'estat postcolonial i que Duffield anomena "**l'economia política de la guerra**", la qual sosté que "els conflictes bèl·lics africans són la resposta de certes elits polítiques i econòmiques a la seva integració desigual en l'economia mundial". Aquest punt de vista considera que la crisi de legitimitat de l'estat postcolonial africà a finals dels vuitanta reduí les fonts principals de finançament de l'estat neopatrimonial amb les quals les elits africanes aconseguïen alimentar les seves xarxes clientelars i mantenien l'estatu quo i la repressió. Després de la Guerra Freda, l'estat postcolonial va perdre la seva utilitat, cosa que comportà el fet que les elits busquessin noves fonts d'autoritat, privilegis i beneficis materials a través de processos de democratització o bé mitjançant l'economia de guerra, és a dir, el control dels recursos naturals, el tràfic d'armes i la manipulació de l'ajuda humanitària, entre d'altres pràctiques.

Aquesta literatura ha estudiat els fluxos econòmics que es produeixen en les anomenades "guerres pels recursos"³⁵. Segons Michael Renner³⁶, una quarta part dels conflictes armats africans que es trobaven actius el 2001 podien inserir-se en aquesta categoria, en la qual l'explotació legal o il·legal dels recursos per part de determinats actors contribuïa a l'exacerbació de la violència i al finançament de la seva continuïtat. La iniciativa promoguda per aquests sectors no està encaminada explícitament a l'enderrocament d'un Govern, sinó que simplement vol guanyar i mantenir el control sobre l'explotació d'un determinat recurs (el petroli, la fusta, els diamants, el "coltà", etc.), els quals casualment solen ser la principal font d'ingressos i de poder en societats fonamentalment empobrides. A partir d'aquesta anàlisi, molts autors asseveren el fet que la guerra en si mateixa ha adquirit una lògica, una funció i una racionalitat clares per a determinats grups i s'ha convertit en una forma d'integració i producció social, és a dir, "la guerra és un fi en si mateix i la perpetuació de la violència esdevé un objectiu econòmic i polític".

Guerres i recursos naturals

Un dels exemples més flagrants d'aquesta dinàmica ha estat el dels **diamants** en els conflictes de Sierra Leone, la República Democràtica del Congo i Angola. En la guerra de **Sierra Leone** (1991-2002) hi van tenir, sens dubte, un paper central. El grup armat de l'oposició enfrontat amb el Govern de Kabbah durant els noranta, l'RUF, obtenia armes i se sostenia mitjançant el control dels camps de diamants, les quals donaven uns rèdits anuals d'entre vint-i-cinc i cent vint-i-cinc milions de dòlars. Les gemmes, extretes per menors explotats i forçats a treballar, viatjaven a Bèlgica camuflades com a pedres precioses a través de la Libèria de Charles Taylor, Guinea-Bissau o Gàmbia.

El pillatge d'aquest mineral també ha estat fonamental en els conflictes que han fuetejat la **República Democràtica del Congo** (antic Zaire) durant els noranta. Entre el 1996 i el 1997, l'ADFL de Laurent Kabila, botxí de l'històric Mobutu Sese Seko, concedí l'explotació d'extenses mines a canvi de suport militar a determinades companyies. Les multinacionals De Beers, Anglo-American Corporation, Barrica Gold Corporation, Banro American Resources, American Mineral Fields o Bechtel Corporation van ser-ne les més importants. La segona guerra, iniciada el 1998, ha presenciat un increment d'aquest expoli i el sofriment humà. Aquest mateix any, les tropes rwandeses i ugandeses van envair el país com a suport als grups que intentaven derrocar Kabila,

mentre que Angola, Zimbabwe, Namíbia i Txad proporcionaven tropes de suport a l'antic mandatari congolès. Segons estimacions, més de 100 000 efectius militars estrangers van arribar a entrar en aquest país. Encara que el motiu inicial de tots aquests actors era principalment geogaficoestratègic i de seguretat, l'oportunitat de saquejar els recursos ingents del país (diamants, or, "coltà", niobi, cassiterita, cobalt, zenc o manganès) en un context de descontrol i manca d'autoritat incentivaren aquesta dinàmica. Però la responsabilitat en el procés de saqueig no solament ha de recaure en els països de la regió. Les Nacions Unides ha certificat la implicació d'empreses belgues, holandeses, alemanyes i suïsses en el comerç il·legal de "coltà", mentre que trenta-tres companyies instal·lades a Europa occidental, Canadà, Malàisia, Índia, Pakistan i Rússia han estat acusades de comercialitzar també amb nombrosos recursos.

Per acabar, també cal tenir en compte la importància dels diamants en el conflicte d'Angola (1975-2002), en què el grup armat de l'oposició UNITA aconseguí més de 3 700 milions de dòlars només entre els anys 1992 i 1998 procedents de la comercialització d'aquesta pedra preciosa, amb la qual comprava armament i enriquia la butxaca dels principals quadres militars del grup. Per consegüent, a principis de la dècada dels noranta UNITA controlava al voltant del 90% dels camps diamantífers, situats principalment a l'est del país. Fins el 1999, any en què l'empresa sud-africana De Beers cedí a les pressions internacionals, UNITA tenia poques dificultats a l'hora de comercialitzar els seus diamants. Per a la sortida de pedres, el grup armat emprà diverses rutes que l'ajudaren a evitar l'embargament imposat per les Nacions Unides, cosa que convertí Burkina Faso, l'exZaire de Mobutu, Togo i Rwanda en els principals paradisos de les seves transaccions il·legals. D'altra banda, les armes procedien principalment de Bulgària i de l'Europa de l'Est.

De Beers, els diamants i el Procés de Kimberley

El 1999 el 4% dels 6 600 milions de dòlars facturats per aquesta empresa sud-africana, que controla el 70% de la producció del diamant, procedia directament de contextos en conflicte armat, mentre que un grup d'experts de les Nacions Unides determinà l'any 2000 que el 20% del comerç total de diamants era de caràcter il·lícit. Els anomenats "diamants sagnants" ("*Blood diamonds*"), apel·latiu per designar les pedres que tenien el seu origen en aquest tipus de contextos, van cridar l'atenció de la comunitat internacional a finals dels noranta, en certificar-se el paper decisiu que tenien en la proliferació de molts conflictes armats. Per tant, alguns estats, representants de la indústria diamantífera i diverses ONG van començar l'anomenat **Procés de Kimberley**, un conjunt de reunions que acabaren amb l'establiment d'un "Sistema Internacional de Certificació de Diamants", el qual tenia com a principal objectiu el control de la procedència de les gemmes, per tal d'evitar la comercialització d'aquestes pedres que tenien el seu origen en països en conflicte. No obstant això, les organitzacions com Global Witness han denunciat que, malgrat l'aparent bona voluntat, de moment no hi ha cap mecanisme per verificar la rigorositat i l'efectivitat de la iniciativa.

El **petroli** fou per al Govern de José Eduardo Dos Santos el mateix que els diamants, per a UNITA. Aquest mandatari també aconseguí uns rèdits totals d'entre 2 000 i 3 000 milions de dòlars anuals, gràcies a la implicació d'empreses com Chevron, Elf Aquitaine, BP o ExxonMobile. Segons l'organització Global Witness³⁷, les

transnacionals del petroli esdevingueren còmplices directes de la perpetuació de la guerra a Angola mitjançant el finançament de les necessitats de l'Executiu angolès.

Beneficis estimats en algunes de les "guerres per recursos"			
Actor	Recurs	Període	Benefici estimat
UNITA (Angola)	Diamants	1992-2001	4 000-4 200 milions de dòlars en total
Dos Santos (Angola)	Petroli	Dècada dels noranta	2 000-3 000 milions de dòlars/any
RUF (Sierra Leone)	Diamants	Dècada dels noranta	25-125 milions de dòlars/any
Charles Taylor (Liberia)	Fusta	Finals dels noranta	100-187 milions de dòlars/any
Govern de Sudan	Petroli	Des de 1999	400 milions/any
Govern de Rwanda	"Coltan" (des de la RD del Congo)	1999-2000	250 milions de dòlars en total

Font: Renner, Michael.

La literatura de l'economia política de la guerra ha destapat el lloc que ocupa el continent africà a l'altra banda de l'economia mundial, aquella que remet a les xarxes internacionals criminals: "xarxes que vinculen els senyors de la guerra africans amb els 'narcos' colombians, les màfies russes, els talibans de l'Afganistan i les bandes criminals de les ciutats nord-americanes, en les quals no solament operen 'els dolents' del món sinó també importants companyies internacionals aparentment respectables"³⁸. A més, i lluny de caure en un exercici de demagògia, aquesta anàlisi també ens remet a la responsabilitat i la implicació implícites que, com a consumidors del Primer Món, podem arribar a tenir respecte d'un context de conflicte armat, perquè podem ampliar la visió d'aquesta complexa xarxa d'actors des d'on també som capaços d'interpretar la violència armada a Àfrica.

Tot i les crítiques en contra d'aquesta visió, relacionades amb la percepció negativa de les elits africanes, com a criminals que saquegen el país, o bé amb la seva fonamentació en les dinàmiques econòmiques, l'"economia política de la guerra" insta a comprendre les noves guerres com una xarxa en què s'entrelleixen factors internacionals interns de tot tipus que sostenen la violència (des dels fluxos de diner il·lícit, el tràfic d'armes i persones, fins al flux d'informació i influència política, per citar alguns exemples). Aquestes xarxes donen a les noves guerres un caràcter racional i polític que molt sovint no és aparent i que ha fet que molts percebin aquestes guerres com a quelcom càdric i fruit de la violència elemental, quan, en realitat, es tracta d'expressions d'interessos de molts tipus d'actors³⁹.

En suma, aquestes tres explicacions intenten oferir elements per a la comprensió i l'anàlisi de les causes dels conflictes armats africans contemporanis. Encara que sigui del tot rebutjable la visió esbossada per l'anomenat "nou barbarisme", tant les teories relacionades amb el "subdesenvolupament" com les teories de l'"economia política de la guerra" presenten aspectes no excloents i que cal tenir en compte a l'hora d'intentar entendre les arrels del fenomen de la violència organitzada a l'Àfrica subsahariana.

4. NOU HUMANITARISME I INTERVENCIÓ INTERNACIONAL A ÀFRICA

En aquesta embolicada i complexa xarxa d'actors en què cal situar la comprensió, l'estudi i l'anàlisi dels conflictes armats africans, un dels aspectes de major interès i transcendència és la controvertida presència i actuació de la comunitat internacional i, particularment, de les organitzacions humanitàries. Si fins a mitjan vuitanta les qüestions humanitàries eren quasi íntegrament gestionades a través dels estats –els quals empraven l'ajut amb una clara intencionalitat política–, la fi de la contesa bipolar il·luminà l'arribada d'un “**nou humanitarisme**”, una nova manera d'afrontar la pobresa, la fam i les guerres que tindria en les famoses ONG el seu principal estendard i que es traduiria en un formidable increment dels pressupostos i les activitats sobre el terreny. Aquest apogeu humanitarista s'explica en part pels següents factors: la influència creixent dels mitjans de comunicació en les opinions públiques i en els governs, l'interès dels estats a buscar un “mínim comú denominador” per a les seves respostes i l'abandó de les seves responsabilitats respecte del Dret Internacional Humanitari, la major visibilitat de l'acció humanitària davant altres accions –com ara la cooperació per al desenvolupament– i les noves definicions de seguretat global o la posada en marxa de nous mecanismes de gestió de crisi.⁴⁰

El dilema humanitari a Àfrica

Àfrica i els Balcans representen sens dubte un dels principals aparadors de l'acció humanitària de la postguerra freda. L'extraordinari desembarcament d'organitzacions humanitàries (incloses les anomenades agències de les Nacions Unides –ACNUR, UNICEF o PMA, entre d'altres–) en països com Sierra Leone, Libèria, Angola, Somàlia, Uganda o Sudan, ha intentat mitigar els efectes provocats per la violència de la guerra mitjançant l'assistència a les poblacions desplaçades o el subministrament d'ajuda humanitària i medicaments.

Aquesta tasca tan important no ha estat exempta de nombrosos riscos i dificultats, sobretot si tenim en compte que tant la població civil com el personal humanitari han esdevingut objectius intencionats dels actors enfrontats. A més, aquest nou marc humanitari ha comportat nombrosos fracassos (Rwanda o Somàlia són els més coneguts), l'aparició d'innombrables dilemes al si de les organitzacions humanitàries i la formulació de crítiques contundents a la tasca humanitària a Àfrica.

a) **Humanitarisme i guerra.** Algunes veus han insistit en el fet que l'ajuda humanitària ha entrat a formar part, fins i tot, de la dinàmica del conflicte i, en ocasions, ha contribuït a prolongar la violència, perquè molts actors immersos en la contesa l'han manipulada en funció dels seus interessos. D'aquesta manera, l'actuació humanitària ha arribat a convertir-se, quasi sempre involuntàriament, en un suport econòmic i polític,

directe o indirecte, dels grups dominants que en surten afavorits, els quals s'han erigit en un element fonamental per a aquesta economia política de guerra. La grapejada “neutralitat” de què les organitzacions humanitàries solen vanar-se només és un fetitxe en un context, el de les “noves guerres”, en el qual les ONG i les agències de les Nacions Unides han passat a ser actors de la contesa.

b) **Humanitarisme i política.** Un altre dels aspectes més criticats d'aquest “nou humanitarisme” ha estat la progressiva politització que els països donants acostumen a fer del seu ajut. En aquest sentit, els anys noranta han presenciat un tipus d'ajut que, lluny d'estar vinculat a criteris estrictament de necessitat, ha passat a ser el braç esquerre polític i econòmic de molts estats i la font indispensable d'ingressos de l'anomenada “indústria de la solidaritat”. Si bé és cert que hi ha un nucli important d'ONG que desenvolupen una tasca independent i indispensable en aquests contextos, l'humanitarisme ha creat una raça d'organitzacions que tenen poc a veure amb el fet de la “no-governamentalitat”, ja que depenen quasi exclusivament dels fons dispensats pels països del Primer Món. A més a més, l'arribada d'aquest cabal a les poblacions que pateixen les escomeses de la violència sovint arriba filtrada per l'existència d'una sèrie d'interessos polítics, econòmics i àdhuc geograficoestratègics que, tot i estar relacionada amb el respecte dels drets humans o la fi de les hostilitats entre les parts enfrontades, altres vegades té a veure amb la presència de beneficis econòmics.

c) **Humanitarisme i militarització.** L'humanitarisme del “nou ordre” en el continent africà també s'ha caracteritzat per la progressiva militarització de l'ajut. En aquest sentit, alguns països com Libèria, Somàlia o Rwanda van presenciar l'arribada de tropes a l'empar de les Nacions Unides, les quals anaven al capdavant de “missions humanitàries” i tenien com a objectiu principal la defensa militar de l'ajut i la protecció del personal humanitari, però que, contràriament al que hom havia previst, van tenir una participació militar activa i, fins i tot, de confrontació directa amb els actors de la guerra. D'aquesta manera, la línia divisòria entre l'àmbit humanitari i el militar s'ha anat difuminant, sobretot segons els bel·ligerants, cosa que ha provocat seriosos prejudicis per a les organitzacions humanitàries, les quals han passat a ser objecte d'atacs i agressions.

El complex i extens món de l'humanitarisme a Àfrica és, per tant, un seriós motiu de debat al si de la comunitat internacional. Tot i la seva importància vital per a la població civil, principal damnificada dels conflictes armats i les catàstrofes naturals, el desenvolupament de l'acció humanitària també ha suposat importants prejudicis, els quals sovint han estat dissimulats per la imatge benvolent que *per se* s'atorga a l'ajuda internacional, fins al punt que moltes veus crítiques assenyalen l'aparició d'un nou colonialisme en el continent africà, el qual s'exemplifica en l'anomenada “imatge de les 3 emes”. Aquesta imatge integra les figures del mercader, el militar i el missioner, tres elements del passat colonial que avui dia queden suplantats per la presència de les empreses transnacionals, les tropes multinacionals i les ONG.

Tanmateix, l'actuació de la comunitat internacional en el continent africà des del final de la Guerra Freda s'ha caracteritzat per una successió de fracassos recollits. Bé que el genocidi rwandès és el més flagrant –recordem, entre 800 000 i un milió de persones van ser massacrades en només cent dies, mentre les Nacions Unides es retiraven del país–; el paper nord-americà a Somàlia, la participació directa (amb violacions massives dels drets humans incloses) de les forces de contenció de l'ECOMOG a Sierra Leone i Libèria o bé la parsimoniosa reacció de les Nacions Unides a Darfur (Sudan) també són

un bon exemple de les dinàmiques internacionals. Lluny d'enfortir-se amb el decurs dels anys i dels errors, l'actuació internacional a Àfrica s'ha caracteritzat aquests darrers temps per una imperant manca de recursos i mitjans, una lentitud (fruit de la malformació genètica que pateixen les Nacions Unides) i una reiterada matusseria.

Una nova “Guerra Freda”?

A banda del controvertit paper realitzat a Àfrica pel conjunt de la comunitat internacional, de cap manera no hem d'obviar la pugna acarnissada que mantenen avui dia **França i els EUA** pel control econòmic i polític del continent africà. Si bé és cert que Washington intenta consolidar-se amb la complicitat de molts règims locals, a fi de convertir el continent en una futura font de petroli que li permeti diversificar la seva dependència del cru procedent de l'Orient Mitjà (es calcula que en pocs anys Àfrica subministrarà el 25% del petroli dels EUA), França encara intenta fer prevaldre la seva influència en molts dels països de què fou metròpolis, com per exemple, a Costa d'Ivori, on actualment té desplegats més de 5 000 efectius militars –els quals van protagonitzar el 2004 un enfrontament directe amb membres de les FFAA ebúrnies– i supervisa l'acord de pau existent en aquest país, en la capital del qual, Abiyán (que serveixi com a dada per a la desmitificació d'alguns discursos), habiten més francesos que eburnis, a París. En aquest sentit, ambdós països defensen a ultrança no solament una penetració econòmica sense contraprestacions en molts contextos africans, sinó que sovint han donat suport i legitimat dictadures o règims despòtics en funció dels seus interessos, com és el cas de l'exZaire de Mobutu, la Guinea equatorial de Teodoro Obiang –per part dels EUA– o el Gabon, Txad, la República Centrafricana i Djibouti –per part de França. A banda de la presència en el continent africà d'aquests països, cal destacar el determinant i cada vegada més rellevant paper de la **Xina** a Àfrica i tot el planeta.

En definitiva, encara que no podem desmerèixer la important tasca humanitària que moltes organitzacions i molts individus han desenvolupat durant les darreres dècades en el continent africà, el balanç de l'actuació internacional a Àfrica de cap manera no és encoratjador, per la qual cosa cal sotmetre'l a una revisió i un debat profunds, que tinguin en compte els efectes perniciosos d'una ajuda que respon més aviat als interessos occidentals que a l'originari imperatiu humanitarista de “salvar vides”.

5. CONCLUSIONS

Aquestes pàgines han pretès mostrar només un dels aspectes que fan referència al continent africà: els conflictes armats, les seves dinàmiques, els seus protagonistes i les seves causes. Un fenomen que sol ser l'única visió que se'ns ofereix d'aquesta part del planeta des dels mitjans de comunicació. Ara bé, ningú dubta del fet que Àfrica sigui molt més que les situacions de violència, les catàstrofes naturals i la corrupció d'alguns dels seus líders. Hi ha una extensa literatura que tracta la riquesa cultural de les societats africanes, els seus costums, la seva manera de reaccionar davant les adversitats, la seva pluralitat i saviesa, cosa que confirma el seu caràcter de bressol del món, origen de la història humana. Tanmateix, Àfrica està condemnada a un altre llast tan perniciosos com la colonització, la violència de les guerres i l'espoliació de la seva riquesa natural: la invisibilitat als ulls del món d'un continent viu, que es mou i reacciona davant els obstacles colossals interposats per la història. Es tracta d'una invisibilitat que també està present en els escenaris de conflicte armat en el combat.

1- La societat invisible. L'anàlisi de les guerres africanes sol presentar-nos les societats africanes afectades per les guerres com a ens passius, incapaços de rebel·lar-se davant les adversitats, dependents de la mà caritativa d'Occident, sedegoses de la presència internacional que ajudarà a restituir la situació. Lluny d'aquesta falsejada realitat, la població civil africana sol reaccionar amb contundència davant d'una crisi, bo i creant xarxes de solidaritat i de suport, gràcies a estratègies de supervivència alternatives, l'establiment de sistemes d'organització paral·lels i el posicionament actiu en el conflicte armat. La inexistent difusió d'aquesta fotografia contribueix, sens dubte, a la impossibilitat de convertir Àfrica i la seva gent en subjectes actius i protagonistes directes de la seva pròpia història.

2- Les responsabilitats invisibles. El paper de les empreses transnacionals, les potències occidentals, els mitjans de comunicació, les organitzacions intergovernamentals o els grups criminals internacionals resta molt ocult a l'hora d'establir responsabilitats en l'anàlisi dels conflictes armats africans. Encara que no hem d'obviar la funció decisiva que determinades elits polítiques i econòmiques, les quals – com ja hem analitzat a llarg del quadern – pretenen convertir la guerra i el desordre polític en un *modus vivendi*, s'acostuma a establir un règim d'impunitat al voltant de la figura dels actors externs. Això no obstant, molts dels conflictes actuals que tenen lloc a l'Àfrica negra i algunes situacions d'injustícia i patiment són encoratjades per sectors aliens a la contesa, però que tenen molt a guanyar amb la perpetuació de la violència.

3- La pau invisible. La perenne visió d'aquest continent com un lloc fatalment entregat a la violència i al drama humanitari ha segat de soca-rel l'existència d'una altra realitat: Àfrica és també una terra on brollen constantment iniciatives de pau, conciliació i diàleg. Prova d'això és el fet que el 2005 hi hagi més d'una desena de processos de pau oberts en el continent, alguns dels quals es corresponen a conflictes no resolts⁴¹. A Costa d'Ivori, Sudan, Burundi, Congo-Brazzaville, RD del Congo, Somàlia, Angola o Nigèria,

la diplomàcia de les Nacions Unides i la diplomàcia cada vegada més activa dels organismes regionals i subregionals (SADC, IGAD o ECOWAS) i, en algunes ocasions, les organitzacions de la societat civil s'esforcen diàriament per afegir llenya a la "locomotora de la pau". La marginalitat en què sobreviuen tots aquests processos dilueix no solament l'esforç de nombrosos organismes i persones, sinó que evita que siguin destinats més recursos per al sosteniment d'iniciatives tan primordials.

4- Les "altres guerres" invisibles. Si el 2004 uns 300 000 africans van morir com a conseqüència directa de la guerra, aquell mateix any la pandèmia del VIH/SIDA i la malària van deixar una reguera de tres milions de víctimes mortals, una xifra deu vegades superior a l'anterior. I és que de vint-i-cinc milions de persones estan infectades pel virus de la sida en el continent africà (un 60% del total dels casos, a pesar de representar només el 10% de la població mundial), de les quals quasi dos milions i mig moren anualment. Països com Zimbabwe, Swazilàndia, Zàmbia, Botswana, Malawi o Moçambic també breguen una guerra diària contra aquesta pesta, que majoritàriament ha reduït dràsticament i espectacular l'esperança de vida –aquesta se situa en alguns casos per sota dels quaranta anys– i ha convertit milions de menors en orfes. En aquest sentit, l'ONUSIDA estima que més de vint-i-cinc milions de persones, majoritàriament africans, moriran els pròxims anys víctimes d'aquesta malaltia. L'escassa voluntat política, els interessos comercials i econòmics de les grans companyies farmacèutiques i la inexistència d'una política de prevenció i sensibilització contundent són els factors que estan fent possible aquest genocidi silenciós que diàriament, segons les Nacions Unides, acaba amb la vida de més de 6 000 africans.

Àfrica des d'Àfrica

Hem tractat molts aspectes al llarg d'aquestes pàgines en relació amb els conflictes armats a l'Àfrica subsahariana. També hi ha molts interrogants que desperten després de l'anàlisi d'aquest fenomen, especialment els que tenen a veure amb les iniciatives de pau o bé amb el controvertit treball de la comunitat internacional i dels mitjans de comunicació, aspectes que podrien ser tractats –com ja havíem avançat al començament d'aquest quadern– més profundament en futures publicacions d'aquesta col·lecció.

Resumint el que hem fet, aquest quadern ha volgut subratllar diversos elements que a continuació recordarem a tall de conclusió: 1) els conflictes armats africans són extraordinàriament complexos i multicausals, cosa que comporta el fet que qualsevol anàlisi centrada en aquests fets haurà de fugir de simplificacions o estereotipats punts de vista; 2) les guerres africanes contemporànies han d'entendre's a partir de l'existència d'una "xarxa o teranyina d'actors" amb interessos determinats segons la lògica del conflicte; 3) qualsevol plantejament de resolució passa per una anàlisi i una profunda i detallada comprensió que tingui en compte la importància d'aquesta dinàmica interna i global; i 4) cal escoltar activament en tot aquest exercici les veus i les opinions procedents del mateix continent africà, que, tot i ser freqüentment obviades, també intenten donar resposta als interrogants de la seva història. Tenir en compte aquestes premisses pot ajudar-nos, per tant, a apropar-nos a un continent tan extraordinari i desbordant com delmat i maltractat per la història.

NOTAS

---

¹ Noteu que en referir-nos a l'Àfrica subsahariana parlarem de l'Àfrica negra, és a dir, de les nacions del sud del desert del Sàhara.

² Vegeu Kaplan, R., *The Coming Anarchy*, en *The Atlantic Monthly*, febrer de 1994; o Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon&Schuster, 1998.

³ Chabal, Patrick i Daloz, Jean-Pascal, *África Camina, El desorden como instrumento político*, Edicions Bellaterra, 2000.

⁴ Cortés López, José Luís, *Historia contemporánea de África. Desde 1940 hasta nuestros días. De Nkrumah a Mandela*, Editorial Mundo Negro, Madrid, 2001.

⁵ Ndongo-Bidyogo, Donato, "Conflictos en África", dins VV.AA, *El África que viene*, Intermón, Barcelona, 1999.

⁶ Cortés López, José Luís, *Ibíd.*

⁷ Articles 1 i 5. Versió completa de la Carta de les Nacions Unides en: <http://www.un.org/spanish/aboutun/charter/>

⁸ Campos Serrano, Alicia, "La aparición de los estados africanos en el sistema internacional: la descolonización de África", dins Peñas, Francisco Javier (ed.), *África en el sistema internacional*, La Catarata, Madrid, 2000, p. 12-50

⁹ *Ibíd.*

¹⁰ En Huband, Mark, *África después de la Guerra Fría. Las promesas de un continente roto*, Paidós, Barcelona, 2001.

¹¹ *Ibíd.*

¹² *Ibíd.*

¹³ Peñas Esteban, Francisco Javier, "Diplomacia humanitaria, protectorados y política de cañoneras: África Subsahariana, estatalidad, soberanía y tutela internacional", dins Peñas, Francisco Javier (ed.), *África en el sistema internacional*, La Catarata, Madrid, 2000, p. 51-83.

¹⁴ *Ibíd.*

¹⁵ Cal assenyalar que, tot i que al principi alguns d'aquests països aconseguiren iniciar processos democràtics i, fins i tot, van acabar amb algunes situacions de conflicte armat, com ara Moçambic i Sud-Àfrica, els anys posteriors van veure detonar escenaris d'enfrontament bèl·lic en contextos que havien iniciat un procés democràtic, com ara la República Democràtica Centrafricana (2002-2004), Congo (1993-2003) o Guinea-Bissau (1999-2002).

¹⁶ Rodríguez-Piñero Royo, Luís, "Del partido único al 'buen Govern': el contexto internacional de los procesos de democratización en el África Subsahariana después de la Guerra Fría", dins Peñas, Francisco Javier (ed.), *África en el sistema internacional*, La Catarata, Madrid, 2000, p. 209-264.

¹⁷ Ruiz-Giménez Arrieta, Itziar, "El colapso del Estado postcolonial en la década de los noventa, La participación internacional" dins Peñas, Francisco Javier (ed.), *África en el sistema internacional*, La Catarata, Madrid, 2000, p. 165-207.

¹⁸ *Ibíd.*

¹⁹ Com en el cas dels "hutús" i "tutsis" en la regió dels Grans Llacs o a Somàlia.

²⁰ Iniesta, Ferran, citat dins Ruiz-Giménez Arrieta, Itziar, *Ibíd.*

²¹ Kaldor, Mary, *Las nuevas guerras. Violencia organizada en la era global*, Tusquets, Barcelona, 2001.

²² Escola de Cultura de Pau, *Barómetro 9 sobre conflictos, derechos humanos y construcción de paz*, Barcelona, octubre de 2005.

²³ Excloent, per tant, el que té lloc a Argèlia, en la regió del Magreb o del nord d'Àfrica.

²⁴ Sudan es troba dividit per població negroafricana i àrab.

²⁵ Escola de Cultura de Pau, *Alerta 2005! Informe sobre conflictos, derechos humanos y construcción de paz*, Icaria, Barcelona, 2005.

²⁶ Charles Taylor també està actualment imputat pel Tribunal Especial de Sierra Leone per haver comès crímens de guerra.

²⁷ Duffield, Mark, *Las nuevas guerras en el mundo global. La convergencia entre desarrollo y seguridad*, La Catarata, 2004.

---

²⁸ Que serveixi com a dada a tenir en compte: si en la Primera Guerra Mundial s'estimava que nou de cada deu morts en un conflicte eren membres de les forces militars enfrontades, aquesta xifra s'ha invertit totalment després de la fi de la Guerra Freda, perquè actualment el 90% de les víctimes d'una guerra és població civil.

²⁹ Vegeu Castel, Antoni, "Les noves guerres a l'Àfrica: interessos i ingerències" en Universitat Internacional de la Pau, *Àfrica: camins de pau*, XIX edició de la UIP, Sant Cugat del Vallès, juliol, 2004, p. 109-112.

³⁰ Autors com Henfrid Münkler han arribat a afirmar que "en el Àfrica negra està extendida la opinió de que un solo mercenario de Executive Outcomes vale tanto como toda una compañía de soldados autóctonos", dins Münkler, Herfried, Viejas y nuevas guerras. Asimetría y privatización de la violencia, Siglo XXI, 2005.

³¹ Fisas, Vicenç, *Cultura de Paz y gestión de conflictos*, Icaria, Barcelona, 1999.

³² Duffield, Mark, *Ibíd.*

³³ Huntington, Samuel, *Ibíd.*

³⁴ Ruíz-Giménez Arrieta, Itziar, "Los conflictos armados contemporáneos del África Subsahariana", dins Universitat Internacional de la Pau, *Àfrica: camins de pau*, XIX edició de la UIP, Sant Cugat del Vallès, juliol, 2004, p. 103-107.

³⁵ Vegeu també Collier, Paul, *Economic causes of civil conflict and their implications for policy*, World Bank, 2000.

³⁶ Renner, Michael, *The Anatomy of Resource War*, Worldwatch Paper 162, Worldwatch Institute, 2002.

³⁷ En Renner, Michael, *Ibíd.*

³⁸ Ruíz-Giménez Arrieta Itziar, *Ibíd.*

³⁹ Duffield, Mark, *Ibíd.*

⁴⁰ Roberts, Adam, "El papel de las cuestiones humanitarias en la política internacional en los años noventa", dins UEH *Los desafíos de la acción humanitaria*, Icaria, 1999, Barcelona, p. 31-70.

⁴¹ Escola de Cultura de Pau, *Barómetro 9*, *Ibíd.*

© *Cristianisme i Justícia* – Roger de Llúria 13 – 08010 Barcelona

T: 93 317 23 38 – Fax: 93 317 10 94 – info@espinal.com – www.fespinal.com

Desembre 2005